

Kur'ân-ı Kerîm'deki Bazı Dilsel Kullanımların Zarûret Olgusu ile İlişkinine Dair Bir İnceleme

*An Analysis on Relationship of Some Uncommon Linguistic Uses in the Qur'an with the Phenomenon of
Poetic Necessity*

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

ORCID: 0000-0003-3894-2231 | E-Posta: muhammed_yyu@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili Belagatı Anabilim Dalı
Assistant Professor Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language Rhetoric
Van, Türkiye
ROR ID: [041jyzp61](https://orcid.org/041jyzp61)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Hakçioğlu, Muhammed Meşhud. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Bazı Dilsel Kullanımların Zarûret Olgusu ile İlişkinine Dair Bir İnceleme". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Eylül 2023), 242-268. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1239670>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	20. 01. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	01. 05. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 09. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Şiirin, nesir dilinden ayrılan kendine has bir üslubu vardır. Bunun sebebi şiirin bağlı kalması gereken vezin ve kafiye gibi olgulardır. Vezin ve kafiye normal kelimelerde bulunan serbestlik şair için ortadan kalkar ve şair sınırlı bir alanda hareket etme zorunda kalır. Gramerdeki şâz bir kullanım, her ne kadar kural dışı kabul edilse de nahivciler tarafından değersiz görülerek bir tarafa atılmamıştır. Bilakis bu husus önemli görülmüş, nahiv ve sarf ilminin temel kurallarına uyup uymadığı noktasında çeşitli bölümlere ayrılmış ve bu da nahvin anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır. Nahiv kitaplarında dil kuralları anlatılırken kuraldışı kullanımlara yer verilmek suretiyle zarûret olgusuna dikkat çekilmiştir. Nahivciler de şiirdeki bu zorunluluktan ötürü şairin gramer kaideleri dışına çıkması durumuna bir çözüm bulmaya çalışarak bunu “zarûret olgusu” adı altında ele almışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu olguya benzer kullanımlar görülmektedir. Örneğin kimi nahivci tarafından zarûret olarak görülen bazı hazif olguları, şiirde ve Kur'ân-ı Kerîm'de de çokça rastlanan bir durumdur. Bunun yanında bazı kırâat vecihlerinde de farklı zarûret kullanımlarına benzer okuyuşlar görmek mümkündür. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in farklı lehçeleri ve kullanımları barındırdığına işaret etmektedir. Genel olarak zarûret kullanımları dilsel olarak güçlü görülmeyen kuraldışı, nadir ve benzeri kullanımlar olarak görüldüğünden nahivciler Kur'ân-ı Kerîm'i bundan istisna etmişler ve orada bulunan bu tür kullanımları farklı şekillerde izah ederek gerekçelendirmişlerdir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm üst düzey Arap belagatini temsil etmekte ve kendine has bir üslubu bulunmaktadır. Bu da onun icâzına dayanmaktadır. Nahivciler zarûrete benzer bu kullanımları bazen câiz/ruhsat bir kullanım, bazen nüzul döneminde konuşulan dile uygunluk, bazen de dilsel bir genişlik ve zenginlik olarak değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerde görülen zarûrete benzer kullanımlara nahivcilerin yaklaşımı tasvirsel ve tahlisel bir yöntemle ele alınacaktır. Bu bağlamda farklı kırâatleri de içermesi yönüyle özgün bir çalışma olduğu söylenebilir. Çalışmada ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm bağlamında nahivcilerin zarûret olgusu hususundaki görüşleri, ardından hazif ve ziyâde olgusunun geçtiği bazı âyetler, mananın kalb edilmesi, mecâzî müennese dönen zamiri barındıran fiilin müzekker kullanılması gibi Kur'ân-ı Kerîm'de zarûret olgusuna benzeyen kullanımlar ele alınacaktır. Çalışmada zarûret olgusuyla ilgili şiirlerde geçen kullanımlara örnek verilmeyecek olup sadece kullanımın zarûret olgusu bağlamında değerlendirilmesiyle yetinilecektir. Çalışmanın sonucunda zarûret olgusunun şâz ve zayıf gibi güzel görülmeyen dilsel düzeylerle ilişkili olduğundan nahivcilerin “Kur'ân'da zarûret yoktur” konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Fakat bazı kullanımları zarûret kabul edilen olgulara hamletmişlerdir. Bu da çoğunlukla gramercilerin birçok zarûret konusunda birbirleriyle ihtilaf etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira bir nahivcinin normal kelimelerde câiz gördüğü bazı kullanımlar, başka bir nahivci tarafından zarûret olarak telakki edilmiştir. Bu da mezkûr kullanımların Arapçada bir dayanağının olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de normal dil kurallarına aykırı olarak görünen bu kullanımların, Kur'ân-ı Kerîm'in mutlak anlamda Arap dilinin en fasih ve belîğ üsluplarını barındırması, dilsel olarak zirve noktayı temsil etmesi hasebiyle zarûret olarak değerlendirilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca detaylı bir şekilde incelendiğinde bu kullanımların Arap dilinin bazı lehçelerine uygun olduğu da açıkça görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Kur'ân-ı Kerîm, Kırâat, Şiir, Zarûret.

Abstract

Poetry has its own style, which differs from the language of prose. The reason for this is the phenomena such as rhythm and rhyme on which poetry should depend. Due to rhythm and rhyme, the free writing style, which is a feature of prose, vanishes for a poet; and the poet becomes obliged to move in a restricted area. Although use of *shâz* in grammar is accepted as irregular, nahivists have not thrown it away by seeing it as worthless. On the contrary, this is accepted as important, so it is divided into several sections in terms of its compatibility with the basic rules of syntax and grammar, which has played a significant role in comprehension of syntax. While language rules were being retold in syntax books, the necessity of phenomenon was focused its attention on irregular usages that were given place. On the other hand, nahivists tried to find a solution to the case that poet digressed the main grammar rules because of this obligation; and they handled the issue under the name of "necessity phenomenon". Similar usages of this phenomenon are seen in Qur'an. For example, some *hazif* phenomenon, seen as a necessity by some nahivists, is a common situation in poetry and Qur'an. Besides, it is possible to see recitations similar to the use of different necessities in some aspects. This indicates that Qur'an contains different dialects and usages. In general, since the usages of necessity are seen as unusual, rare and similar uses that are not seen as linguistically strong; therefore, nahivists excluded Qur'an from it and justified this type of use by explaining it in different ways. Because Qur'an represents high-level Arab rhetoric. Qur'an has its unique style, which is based on its *i'jaz*. Nahivists considered these usages such as necessity, sometimes as a permissible/permitted use, sometimes as conformity to the language spoken during the revelation period, and sometimes as a linguistic breadth and richness. In this study, the approach of the nahivists to the necessity-like uses seen in some verses of Qur'an will be discussed with a descriptive and analytical method. Within this context, it can be said that this study is an original study because it includes different recitations. In the study, firstly, the opinions of the nahivists on the phenomenon of necessity within the context of Qur'an and then some verses in which the phenomenon of *hazif* and *ziyâde* are mentioned will be studied; and then the uses such as conversion of the meaning, the use of the verb containing a female pronoun that turns into a male pronoun, similar to the phenomenon of necessity in Qur'an, will be discussed. In the study, examples of the usages in the poems related to the phenomenon of necessity will not be presented, but only the evaluation of the usage in the context of the phenomenon of necessity will be contented. As a result of the study, it was seen that the nahivists agree on the decision, "There is no necessity in Qur'an", since the phenomenon of necessity is related to linguistic levels such as *shâz* and weak. However, some uses have been attributed to facts that are considered necessary. This is mostly due to the fact that grammarians disagree with each other on many necessities. Because some usages that one nahivist considers permissible in normal kalam were considered as a necessity by another nahivist. This shows that the aforementioned uses have a basis in Arabic. It was understood that these uses, which appear to be contrary to the normal language rules in Qur'an, should not be considered as a necessity since Qur'an contains the most fluent and eloquent styles of Arabic language, and linguistically represents the peak. In addition, when examined in detail, it was seen that these uses are actually suitable for some dialects of Arabic language.

Keywords: Arabic Language and Literature, Quran, Qira'ates, Poetry, Necessity.

Giriş

Arap gramercilerinin dil bilgisi ile ilgili bir kuralı tespit ederken referans aldıkları olguların başında klasik Arap şiiri gelir. Ancak bazı şiirlerde tespit edilen nahiv ve sarf dil kurallarına aykırı kullanımların varlığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Bu da gramercilerin şiirin kendine has özelliği hususunda değişik yorumlarda bulunmalarına sebep olmuştur. Buradan hareketle bazıları vezin, kâfiye, ahenk gibi faktörlerden dolayı bu tür kullanımların şairler için bir gereklilik olduğunu dile getirirken bazıları bunun Arapça ve lehçelerine uygun olduğunu iddia etmişlerdir. Nahiv kitaplarında dil kuralları anlatılırken şiirdeki aykırı kullanımlar örnek verilmek suretiyle zarûret olgusuna dikkat çekilmiştir. Bu olgu genel anlamıyla vezin ve kafiye koruma gerekliliğinden ötürü şairin gramer kuralı dışına çıkma zorunluluğunu ifade etmektedir. Çalışmada zarûret olgusu¹ detaylı bir şekilde incelenmeyecektir. Zira araştırmanın amacı Kur'ân-ı Kerîm'de zarûret olgusuna benzer bazı kullanımları ele alıp değerlendirmektir. Ayrıca çalışmada mümkün merteye şiirden örnek verilmeyecektir. Çünkü âyetteki kullanımın zarûret olgusuna benzemesi bunun şiirde geçtiği anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kuraldışı dilsel kullanımlar hususunda bazı çalışmaların şunlar olduğu görülmektedir: Ahmed Mekkî el-Ensârî *Difâ' 'an Kitâbillâh* isimli makalesinde sadece “elif lâm” edatı almış menkûs isimden lame'l-fiilin hazfedilmesini ele almış ve bunun Arapçaya uygun olduğunu delilleriyle ispat etmiştir. Halîl Bunyân el-Hassûn *en-Nahviyyûn ve'l-Kur'ân* kitabının *Mâ hamelûhu 'ale'd-darûre “nahivcilerin zarûrete hamlettikleri kullanımlar”* başlığı altında kısaca bazı kullanımlara dikkat çekmiştir.² Hâlid b. Suleymân el-Melîfî'nin *Hamlu'l-Kur'ân 'alâ darûreti's-şi'r dirâse nahviyye* isminde bir makale çalışması vardır.³ Bu çalışmasında toplam 24 tane zarûret meselesini ele almış ve tartışmıştır. Ayrıca Menâl Neccâr'ın *el-Hurûc 'ale'l-kâ'ideti'l-luğaviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli bir makalesi bulunmaktadır.⁴ Soner Gündüzöz'ün *Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları*

¹ Zarûret olgusu hakkında detaylı bilgi için bkz. Muhammed Meşhud Hakçioğlu, *Arap Gramerinde Zarûret Olgusu*, thk. Rifat Akbaş (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021).

² Halîl Bunyân el-Hassûn, *en-Nahviyyûn ve'l-Kur'ân* (Ürdün: Mektebetu'r-Risâle, 2002), 131-136.

³ Hâlid b. Suleymân el-Melîfî, “Hamlu'l-Kur'ân 'alâ darûreti's-şi'r dirâse nahviyye”, *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-'Arabîyye*, Riyâd 38 (1437 2015), 121-268.

⁴ Menâl Neccâr, “el-Hurûc 'ale'l-kâ'ideti'l-luğaviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'd-darûretu's-şi'riyye dirâse lisâniyye ictimâ'iyye birağmatiyye”, *Mecelletu Kirâlâ*, (2017), 69-95.

ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I⁵ ve aynı isimde II⁶ şeklinde iki tane makalesi vardır. M. Vecih Uzunoğlu'nun "Kur'ân'da Gramer hataları" İddiası ve Bir Reddiye isminde bir çalışması mevcuttur.⁷ Bu makalesinde kimi müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri hususunda ortaya attıkları bazı iddiaları ve bunlara reddiye niteliğinde yazılan başka bir makaleyi ele almıştır. Mehmet Kılıçarslan'ın tüm Kur'ân'ı baştan sona gramere muhalefet yönüyle inceleyen *İlahi Kelamın Müstesna Grameri* adlı bir kitabı var olup Türkiye'de bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmadır.⁸ Ayrıca yazar *Kur'ân'ın Günümüz Arapça Gramerine Muhalefeti (Y Harfi Örneği)* isimli bir makale de yazmıştır.⁹ Yazar bu makalesinde isminden de anlaşıldığı üzere Y harfi özelinde konuya değinmiş ve günümüzdeki farklılığına dikkat çekmiştir. Bizim bu çalışmamızın ise nahivcilerin, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlara karşı tutumları ve bazı kırâat vecihlerini ele almaları bağlamında diğer çalışmalardan ayrıldığı söylenebilir.

1. Nahivcilerin Dilde Zarûret Olgusu Hususundaki Görüşleri

Nahivcilerin kahir ekseriyeti fesâhat cihetiyle şiir zarûretinin normal konuşmanın alt seviyesinde olduğu görüşündedir.¹⁰ Hatta bazıları zarûret kullanımında hiçbir faydanın olmadığını kesin bir dille ifade etmişlerdir.¹¹ Bazıları da dil ehli tarafından zarûret olgusuna ruhsat verilmiş olsa da bunu lafız ayıplarından saymış ve kaçınılması gerektiğini savunmuştur. Bunun sebeplerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Gramerciler, zarûret olgusunu şâz/kuraldışı kullanımlara bağlamışlardır. Şöyle ki bazıları, zarûreti şâz kullanımdan daha genel görürken, bazıları şâz kullanımı daha genel görmüş, bazıları da şâz kullanımı düz yazıya, zarûreti de şiire has kılmıştır.¹²

Sîbeveyh (ö. 180/796), birçok yerde şiir zarûretini düzyazıda zayıflıkla nitelemiştir. Zira onun "bu, şiirde ve konuşmanın zayıf olanında câiz olur"¹³ ve "fakat o, şiirde câizdir,

⁵ Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* II/6 (2002), 77-94.

⁶ Soner Gündüzöz, "Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme (II)", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* II/7 (2002), 121-140.

⁷ M. Vecih Uzunoğlu, "Kur'ân'da Gramer hataları" İddiası ve Bir Reddiye", *Nüsha* 18 (2005), 7-32.

⁸ Mehmet Kılıçarslan, *İlahi Kelamın Müstesna Grameri* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019).

⁹ Mehmet Kılıçarslan, "Kur'ân'ın Günümüz Arapça Gramerine Muhalefeti (Y Harfi Örneği)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 73 (2018), 231-253.

¹⁰ Hânî el-Fernâvenî, *fi Uşûli i'râbi'l-Kur'ân* (İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2006), 124.

¹¹ Ebû Ali Hasan İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/269.

¹² Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Luğatu's-şî'r: Dirâse fi'd-ğarûreti's-şî'riyye* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996), 146.

düz yazıda zayıftır"¹⁴ şeklindeki ifadeleri zarûretin normal durumlarda hoş görülmediğini göstermektedir.¹⁵

Nahivciler, "zarûrete götürmeyen kullanımın zarûrete götüren kullanımdan daha evla olması"¹⁶, "ihtiyaç kadarınca zarûrete başvurulması", "iki zarûretten kullanım bakımından en kolay olanına hamledilmesinin gerekliliği", "zarûretin duyuma, bir illete dayanması" gibi zarûret kullanımı için bazı şartlar öne sürmüşlerdir.¹⁷ Bu da sözde zarurete sığınmanın güzel olmadığına işaret etmektedir.

Nahivcilerin ortaya koydukları bazı zarûret kullanımları kimi nahivciler tarafından hatalı görülmüştür.¹⁸

Zarûretler çirkinlik veya güzellik bakımından aynı seviyede değildir. Bazı zarûretler güzel veya kaliteli görülürken bazıları da çirkin addedilmiştir. Güzel ve çirkin zarûretler de kendi içerisinde kategorize edilmiştir. Bazı zarûretlerin güzel görülmesi o kullanımı zarûret olmaktan çıkarmaz.¹⁹ Nesirde yani düzyazıda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Hiçbir nahivci Kur'ân-ı Kerîm'de dilsel zarûret olgusunun bulunduğu dair bir ifade kullanmamıştır. Hatta "Kur'ân'da dilsel/şiirsel zarûret bulunmaz" ifadesi nahivciler arasında ortak bir görüşe dönüşmüş gibidir. Nitekim bu konudaki görüşlere baktığımızda;

- İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) zarûretler konusunda şairlerin, beyitleri hatalı görülen zarûret kullanımlarıyla oluşturduklarından ve kelimedeki değişikliğe gittiklerinden dolayı yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'deki dilsel kullanımların Arap dili gramerinde hiçbir yönü bulunmasa bile içerisinde zarûret barındırdığına dair bir hüküm verilmesinin câiz olmadığını وَهَذَا مَا لَا يَجُوزُ لِأَحَدٍ أَنْ يَخْتَمَّ بِهِ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَوْ لَمْ يَجِدْ لَهُ مَذْهَبًا؛ لِأَنَّ الشُّعْرَاءَ تَقَلَّبَ اللَّفْظُ، وَنَزِيلٌ

¹³ Ebû Bişr 'Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 1/48.

¹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/85.

¹⁵ Hâlid Abdulkerîm Cum'a, *Şevâhidu's-şi'r fi Kitabi Sîbeveyh* (Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-'Arûbe, 1980), 495-496.

¹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/164.

¹⁷ Mahmûd Şukrî Âlûsî, *ed-Darâ'ir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir dûne'n-nâsir* (Bağdâd: el-Mektebetu'l-'Arabiyye, 1922), 9-28.

¹⁸ Muhammed Abduh Fulful, *el-Luğatu's-şi'riyye 'inde'n-nuḥât* (Ummân: Dâru Cerîr, 2007), 104.

¹⁹ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Mâ yaḥtemilu's-şi'r mine'q-darûre*, thk. 'İved b. Hamed el-Kûzî (Riyad: Metâbi'u'l-Ferezdak, 1989), 40; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İktirâḥ fi Uşûli'n-naḥv* (Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 31-32.

الكَلَامَ عَلَى الْغَلَطِ، أَوْ عَلَى طَرِيقِ الضَّرُورَةِ لِلْقَافِيَةِ، أَوْ لِاسْتِقَامَةِ وَزَنِ الْبَيْتِ şeklinde kesin bir sözle ifade etmiştir.²⁰

- Ebu'l-Abbâs el-Mubberred, (ö. 286/900), Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımların en seçkin gramer kurallarına göre ele alınması gerektiğini الْقُرْآنُ إِنَّمَا يُحْمَلُ عَلَى أَشْرَفِ الْمَدَاهِبِ “Kur'ân ancak en üstün görüşe hamledilir”²¹ şeklindeki sözüyle ifade etmiştir. Ayrıca Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 338/950) bir kullanım hususunda لَا يَجُوزُ عِنْدَ سَيِّبَوَيْهِ إِلَّا فِي ضَرُورَةِ الشَّعْرِ، وَلَا يُحْمَلُ كِتَابُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا عَلَى الْأَعْلَبِ الْأَشْهَرِ “Bu, Sîbeveyh'e göre ancak şiir zarûretinde câiz olur. Kur'ân-ı Kerîm ise ancak en meşhur ve en yaygın kullanıma hamledilir”²² şeklinde dile getirdiği ifadesi ile bir konudaki zarûret kullanımı hakkında وَلَا يُحْمَلُ كِتَابُ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ “Allah'ın -azze ve celle- kitabı bunun benzeri kullanımlara hamledilmez”²³ sözü,
- Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin, (ö. 368/979) zarûret olgularından görülen bir kullanımın Kur'ân-ı Kerîm'de bulunması halinde zarûret görülmemesi gerektiğini dile getiren kitabında birçok kez tekrar ettiği مَا كَانَ فِي الْقُرْآنِ مِثْلَهُ لَا يُقَالُ لَهُ ضَرُورَةٌ “Kur'ân'daki bunun benzeri kullanımlara zarûret denilmez”²⁴ sözü ile لَيْسَ فِي الْقُرْآنِ ضَرُورَةٌ “Kur'ân'da zarûret yoktur”²⁵ ifadesi ve kurrâların okumuş olduğu farklı kırâat vecihlerindeki kullanımların zarûrete dâhil olmadığını vurgulaması,²⁶
- Ebû Abdillâh İbn Hâleveyh el-Hemedânî'nin (ö. 370/980) الْقُرْآنُ لَا يُحْمَلُ عَلَى الْأَمْثَالِ وَالْقَافِيَةِ الضَّرُورَةِ “Kur'ân, zarûrete ve deyim lafızlarına hamledilmez”²⁷ sözü,

²⁰ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beirut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1973), 200.

²¹ Mubberred, *el-Kâmil*, 2/931.

²² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, thk. Hâlid el-'Alî (Beirut: Dâru'l-Me'riفة, 2008), 930.

²³ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, 1286.

²⁴ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdîfî, Ali Ali Seyyid (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1/205.

²⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/205.

²⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 1/199, 216; el-Melîfî, “Hamlu'l-Kur'ân 'alâ çarûreti'ş-şî'r”, 122-123.

²⁷ Ebû Abdillâh İbn Hâleveyh el-Hemedânî, *el-Hucce fi'l-Kırâati's-seb'*, thk. Abdu'l-Âl Sâlim Mukrim (Beirut: Dâru'ş-Şurûk, 1979), 129.

- Ebu'l-Feth İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) الْقُرْآنُ يُتَخَيَّرُ لَهُ وَلَا يُتَخَيَّرُ عَلَيْهِ "Kur'ân'ın lehine karar verilir, aleyhine değil"²⁸ şeklindeki sözünde Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olan tüm dilsel kullanımların seçkin kullanımlar olduğuna işaret etmesi,
- Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) bir konu hakkında إِنَّمَا يَجُوزُ فِي الشَّعْرِ لِضَرُورَةٍ الْوَزْنِ وَالْقُرْآنِ لَا يُحْمَلُ عَلَى ذَلِكَ إِذْ لَا ضَرُورَةَ تُلْجِئُ إِلَيْهِ "Bu, vezin zarûretinden ötürü ancak şiirde câiz olur, Kur'ân buna hamledilmez, zira bu durumu zorunlu kılacak bir zarûret (Kur'ân'da) yoktur"²⁹ şeklindeki ifadesi,
- Ebu'l-Hasen el-Mucâşi'î'nin (ö. 479/1086) هَذَا مِنْ ضَرُورَاتِ الشَّعْرِ وَلَا يُحْمَلُ الْقُرْآنُ عَلَيْهِ "Bu, şiir zarûretlerindedir, Kur'ân buna hamledilmez"³⁰ şeklindeki sözü ve Kur'ân-ı Kerîm'in, zarûrete ve içinde zayıflık bulunan kullanımlara hamledilmeyeceğini ifade eden birçok âlimin sözleri³¹ Kur'ân-ı Kerîm'de zarûretin bulunmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerindeki kullanımların sadece zarûret olgusunda görülen vecihlere benzediği görülmektedir.³²

Şimdi konunun daha iyi anlaşılması için bu kullanımların bazıları ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Kur'ân'ı Kerîm'de Zarûret Olgusuna Benzeyen Kullanımlar

2.1. Hazif Olgusunun Geçtiği Bazı Âyetler

Hazif olgusu, şiirlerde ve Kur'ân-ı Kerîm'de çokça rastlanan bir durumdur. Nitekim İbn Cinnî'nin "Arapların لَمْ أَبْلُ "önem vermedim", لَمْ أَدْرِ "bilmiyorum" ve لَمْ يَكْ "olmadı" şeklindeki sözlerine gelince bu kelimelerden harflerin hafzedilmesi konuşmalarındaki kesreti istimalden/çok kullanımdan ötürüdür. Onlar, sözlerinde çokça kullanılan kelimedenden hafze giderler ve benzerlerinin durumundan değiştirirler. Hafzedilen bu harfler şâz

²⁸ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-kurâât ve'l-îdâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. (Kahire: Dâru Sezgîn, 1994), 1/53.

²⁹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kurââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccehâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984), 1/437.

³⁰ Ebu'l-Hasen Alî b. Faddâl el-Mücâşiî, *en-Nuket fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm (fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve İ'râbih)*, thk. Abdullâh Abdulkadîr Tavîl (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 186.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Huseyn b. Ali el-Harabî, *Kavâ'idu't-tercîh 'inde'l-mufessirîn*, thk. Mennâ' b. Halîl el-Kattân (Riyâd: Dâru'l-Kâsım, 1996), 645-648.

³² Melîfî, "Hamlu'l-Kur'ân 'alâ darûreti's-şi'r", 122-123, 130.

kullanımlardandır, kıyâs edilmez” şeklindeki sözü³³ Arap kelimelerinde hazif olgusunun yaygın olduğuna işaret etmektedir. Nitekim İbn Cinnî'nin verdiği örneklere bakıldığında لَمْ ifadesi لَمْ أَبَالَ şeklinde; لَمْ أَدْرِ ifadesi لَمْ أَدْرِ لَمْ şeklinde; لَمْ يَكُنْ ifadesi de لَمْ يَكُنْ şeklinde olmalıyken bu ibareler gündelik hayatta çok kullanıldığından hazfe gidilmiştir. İbn Mu'âz el-Cuhenî (ö. 379/990) hazif olgusunun Arap kelimelerinde sayılmayacak kadar çok olduğunu, Arapların “vâv” harfi yerine zamme harekesi, “yâ” harfi yerine kesra harekesi ve “elîf” harfi yerine fetha harekesiyle yetindiklerini zikretmiştir.³⁴ Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) de hazif olgusunun çok derin anlamlarının olduğuna dikkat çekmiştir.³⁵

Hazif kullanımlarından biri de menkûs kelimedeki “yâ” harfinin hazfi şeklinde tezahür etmektedir. Menkûs isim / الاسم المنقوص öncesinde kesra harekesinin bulunduğu “yâ” harfiyle biten kelimedir. Menkûs isim izâfe edilmesi veya başına “elif lâm” edatı gelmesi dışında هذا قاضٍ “bu, bir kadıdır” ve ومررت بقاضٍ “bir kadıya uğradım” örneğinde olduğu gibi merfû' ve mecrûr olması durumunda “tenvîn” ve “yâ” harfi arasında iltikâ-i sâkineyn'den ötürü sonundaki “yâ” harfi hazif edilirken, mansûb durumunda ise رأيت قاضياً “bir kadıyı gördüm”, örneğinde olduğu gibi “yâ” harfi hazif edilmez. İzâfet edilmesi veya başına “elif lâm” gelmesi halinde ise “yâ” harfi üç durumda yani ref', nasb ve cerr durumunda hazfedilmez.³⁶ Sîbeveyh, bu durumda “yâ” harfinin hazfedilmesini şiir zarûretlerinden kabul etmiştir.³⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de “yâ” harfinin hazfi isim ve fiillerde, başında ve ortasında olması gibi kelimenin birçok kısmında görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hazif olgusunun geçtiği يَوْمَ يَأْتِ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ “bu, aradığımız şeydir”³⁹ ve وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ “geldiği günde”⁴⁰ âyetlerinde geçen نَبْغِ ve يَأْتِ fiillerinin asılları نَبَغِي ve يَأْتِي şeklindeyken lâme'l-fiilleri hazfedilmiş, لِكَبِيرٍ الْمَتَّعَالِ “çok büyük, çok yüce”⁴¹ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ “Buluşma

³³ Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Munşif fî şerhi taşrîfi'l-Mazinî*, thk. İbrahim Mustafa, Emin Abdullah (Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), 2/227.

³⁴ İbn Mu'âz el-Cuhenî el-Endelüsî, *Kitâbu'l-Bedî' fî me'rifeti mâ rusime fî Mushâfi Osmân*, thk. Ğânim el-Kudûri el-Hamd (Ürdün: Dâru Ummâm, 2000), 61.

³⁵ Abdulkâhir b. Abdirrahmân Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, 5. Bs (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2004), 146.

³⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 1/216; Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Semîh Ebû Muğlî (Ummân: Dâru Mecdelâvî li'n-Neşr, 1988), 20-21.

³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/28.

³⁸ Fecr, 89/4.

³⁹ Kehf, 18/64.

⁴⁰ Hûd, 11/105.

⁴¹ Ra'd, 13/9.

günü hakkında (insanları) uyarmak için⁴² ve جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ “Vâdide kayaları yonttular”⁴³ âyetlerinde menkûs kelimeler (الْوَادِ، التَّلَاقِ، الْمُتَعَالِ) başına “elif lâm” aldığı halde sondaki “yâ” harfi hazif edilmiştir. Zira bu kelimelerin normalde الوَادِي، التَّلَاقِي ve الْمُتَعَالِي şeklinde gelmesi gerekmektedir.

Şunu da söylemek gerekir ki bu âyetlerde hazif olgusunun âyetin sonunda cereyan etmesi ile şiir zarûreti kabul edilen kelimenin mısranın ortasında olması arasında tam bir benzerliğin olduğu söylenemez. Bundan ötürü şiirde geçen kullanımla aynı özellikleri taşıyan âyetleri örnek vermek daha yerinde olacaktır. Buna şu âyetleri örnek vermek mümkündür: أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ “dua edenin duasına cevap veririm”⁴⁴, فَهُوَ الْمُهَيِّدُ “o, hidayete ermiştir”⁴⁵, سَوَاءَ الْعَاكِفِ فِيهِ وَالْبَادِ “içinde, yerli ve misafir bütün insanları eşit (kıldığımız)”⁴⁶, يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ “Çağırıcının sesleneceği gün”⁴⁷ ve يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ “çağıranın çağırdığı günde”⁴⁸ âyetlerinde geçen menkûs kelimeler ile zarûret kabul edilen beyitte geçen الْعَوَانُ kelimesi⁴⁹ arasında başına “elif lâm” edatının gelmesi, cümlenin sonunda bulunmaması bakımından benzerlik bulunmaktadır. Ancak الْعَوَانُ kelimesi cemi olduğu için bu kelimeyle aynı olan cemi teksir/kırık çoğul kelimelerden örnek vermek tam yerinde olacaktır. Buna يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ “Onlar (Süleymân’a), isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi.”⁵⁰ ve وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ “Denizde dağlar gibi yüzen gemiler, O’nun varlığının delillerindedir.”⁵¹ şeklindeki iki âyeti örnek vermemiz mümkündür. Nitekim birinci âyette geçen الْجَوَابِ “havuzlar” lafzı الْجَابِيَةِ

⁴² Mu’min, 40/15.

⁴³ Fecr, 89/9.

⁴⁴ Bakara, 2/186.

⁴⁵ İsrâ, 17/97.

⁴⁶ Hac, 22/25.

⁴⁷ Kâf, 50/41.

⁴⁸ Kamer,

⁴⁹ A’şâ’ya (ö. 7/629) ait olan bu beytin tamamı şu şekildedir: وَأَخُو الْعَوَانِ مَتَى بَشَأَ يَصْرْمَتَهُ / وَيَكُنُّ أَعْدَاءَ بُعَيْدٍ وَوَادٍ “Güzel kızların kardeşi, ne zaman (onlara ulaşmayı / onlardan kopmayı) isterse o kızlar, onu koparır ve sevgiden hemen sonra düşman olurlar”. Meymûn b. Kays A’şâ, *Dîvânü'l-A’şâ el-Kebîr*, thk. Muhammed Huseyn (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 129; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/28; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naħv* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 3/456-457; Muhammed b. Ca'fer Kazzâz el-Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir fi'd-darûra*, thk. Ramazân Abduttevvâb, el-Hâdî Selahuddin (Kuveyt: Dâru'l-'Urûbe, ts.), 233; Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-naħviyyîn: el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 2/545; Ali b. Mu'min İbn 'Ufûr, *Đarâi'ru's-şî'r*, thk. Seyyid İbrahim Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1982), 120.

⁵⁰ Sebe', 34/13.

⁵¹ Şûrâ, 42/32.

kelimesinin çoğulu, ikinci âyetteki الْجَوَارِ “gemi” lafzı ise الْجَارِيَّةُ kelimesinin çoğulu olması itibariyle beyitte geçen الْغَائِيَّةُ “güzel kız” lafzının çoğulu olan الْغَوَّانُ kelimesiyle tam bir benzerlik içindedir. Fakat böyle bir kullanımın nesirde en zirve nokta olan Kur’ân-ı Kerîm’de bulunması bunun zarûret olmayacağına en açık delildir. Bu kelimelerdeki hazif illetinin sebebinin tahfîf/kolaylık olarak ifade etmek mümkündür. Zira tahfîf olgusu Arap dilince çokça rastlanan bir durumdur. Bu hazfin zarûret için değil de tahfîf için geldiğinin en büyük delili ise nesirde yani düzyazıda hatta Kur’ân-ı Kerîm’de görülmesidir.⁵² Şayet bunun zarûret olgusu babından olduğu söylene Kur’ân-ı Kerîm’de şiir zarûretinin olması gerekir ki bu kesinlikle imkânsızdır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur’an’dır.”⁵³ şeklindeki âyetinin açık beyanıyla şiir olmadığı ve dolayısıyla zarûretin de hiçbir şekilde kendisinde cereyan edemeyeceği kesin bir şekilde anlaşılmaktadır. Başında “elif lâm” edatı olan menkûs isimden “yâ” harfinin hazfi ister Kur’ân-ı Kerîm’de bulunsun isterse şiirde bulunsun Arapça’da çokça görülen tahfîfin bir yansımasından başka bir şey değildir. Tefsîr kitapları da bu hazif olgusunu tahfîfe bağlamışlardır.⁵⁴

Hazif olgusunun görüldüğü başka bir kullanım ise irâb harekesinin hazfi şeklinde görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in bazı kırâat vecihlerinde zarûret olarak görülen kullanımlara rastlamak mümkündür. Nitekim وَمَكَرَ السَّيِّئِ “ve kötü tuzak kurmak için”⁵⁵ şeklindeki âyette irâb harekesinin hazfiyle السَّيِّئِ şeklindeki kelime hususunda nahivciler ihtilâf etmişlerdir. el-Ferrâ (ö. 207/822),⁵⁶ İbn Hâleveyh,⁵⁷ Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)⁵⁸ ve Mekkî⁵⁹ başta olmak üzere birçok âlim buradaki hazfin tahfîften ötürü olduğunu dile getirmişlerdir. Çünkü biri kesralı olmak üzere iki tane yâ harfi yan yana geldiğinden kelimedeki ağırlık meydana gelmiştir. Kesra harekesi de yâ harfi konumunda olduğundan üç tane yâ harfi bir arada bulunmuş gibidir. Bundan ötürü hemze harfi sâkin kılınarak tahfîfe

⁵² Ahmed Mekkî el-Ensârî, “Difâ’ ‘an Kitâbillâh/el-Kur’ân ve’ d-çarûretu’ş-şî’riyye”, *Mecelletu Câmi’ati Ummi’l-Kurâ- Su’ûdi Arabistân*, (ts.), 7.

⁵³ Yasin, 36/69.

⁵⁴ Ensârî, “Difâ’ ‘an Kitâbillâh/el-Kur’ân ve’ d-çarûretu’ş-şî’riyye”, 8.

⁵⁵ Fâtır, 35/43.

⁵⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân* (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1983), 2/371.

⁵⁷ Hemedânî, *el-Hucce fi’l-Kırâati’s-seb’*, 227.

⁵⁸ Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’e*, thk. Bedruddin Kahveci vd. (Dimeşk: Dâru’l-Me’ mûn li’ t-Turâs, 1984), 6/32.

⁵⁹ Kaysî, *el-Keşf ‘an vucûhi’l-kırâati’s-seb’*, 2/212.

gidilmesi amaçlanmıştır.⁶⁰ Âyetteki bu kullanım üzere çoğu nahivci Hamza b. Habîb'e (ö. 156/773) dayandırılan bu kırâatı vasıl durumunda hatalı görmüşlerdir.⁶¹ Çünkü harekenin hazfi şiir zarûretlerinden kabul edilmektedir.

Zeccâc (ö. 311/923), bunun büyük nahivcilerce hata görüldüğünü ve bunun ancak şiir zarûretinde câiz olduğunu zikretmiştir.⁶² el-Ezherî (ö. 370/980), bu durumun şair için câiz olan kullanımlardan olduğunu fakat Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'in tertîl ve tebyîn üzere okunmasını emretmesinden ötürü Kur'ân'ı okuyan kişinin harekeli olan kelimeyi sâkin yapmaya, sâkin olan kelimeyi de harekeli yapmaya hakkının olmadığını dile getirmiştir.⁶³

Bu kırâatı hata olarak görmek de câiz değildir. Çünkü tevatür yoluyla sabit olan bir kırâatin câiz olması gerekir.⁶⁴ Bazı nahivciler ise bu kırâatın dil kuralları bakımından sahih olacağı vecihler öne sürmüşlerdir. Nitekim bazıları bu kelimedeki hemzenin sâkin kılınmasının vasıl halindeki okuyuşun vakıf hali üzere icra edilmesi şeklinde olduğunu söylerken;⁶⁵ bazıları harekelerin peş peşe gelmesinden ötürü okuyanın ihtilâs yaptığını/harekeyi kısa okuduğunu fakat bunun irâb harekesinin hazfi olarak anlaşıldığını, bazıları da okuyucunun hafif bir vakfe yaptığını fakat bunun vasıl olarak zannedildiğini dile getirmiştir.⁶⁶

İrâb harekesinin hazfi hususunda ihtilaf mevcuttur: Sîbeveyh,⁶⁷ İbn Kuteybe,⁶⁸ Zeccâc,⁶⁹ Ahfeş (ö. 215/830)⁷⁰ ve İbn 'Uşfûr'a (ö. 669/1270) göre⁷¹ bu, sadece şiir zarûretine has bir kullanımken; İbnu's-Serrâc⁷² ve çoğunluğa nispet edilen görüşe göre⁷³ şiir veya nesirde zamme ve kesranın hazfi câiz değildir. Zira harekenin konulması bazen farklı manaları

⁶⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmu'âtu buhûsîl-Kitâb ve's-Suneh, 2008), 9/5993.

⁶¹ Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, 9/5992.

⁶² Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988), 4/275.

⁶³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Me'âni'l-kırâât*, thk. Mustafâ Dervîş (Suudi Arabistan: Merkezu'l-Buhûs, 1993), 2/301.

⁶⁴ Melîfî, "Hamlu'l-Kur'ân 'alâ darûreti's-şî'r", 148.

⁶⁵ Hemedânî, *el-Hucce fi'l-Kırâati's-seb'*, 297; Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, 5992.

⁶⁶ Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzu'l-me'ânî min Hîrzi'l-emânî*, thk. İbrâhîm 'Aţveh 'Avad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 656-657; Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, 5992-5993.

⁶⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/203.

⁶⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Deynûrî İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982), 1/98.

⁶⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/275.

⁷⁰ Ebû Zeyd el-Ensârî, *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luğa*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1981), 188.

⁷¹ İbn 'Uşfûr, *Darâi'ru's-şî'r*, 93.

⁷² İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/365.

⁷³ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 225.

birbirinden ayırma gayesini gütmektedir ki hafzedildiğinde gaye yerine gelmemiş olur. Diğer bir görüşe göre ise şiir veya nesirde zamme ya da kesranın hazfi câizdir. Bu görüşü benimseyenler Ferrâ,⁷⁴ İbn Cinnî,⁷⁵ 'Ukberî (ö. 616/1219),⁷⁶ İbn Mâlik (ö. 672/1274),⁷⁷ Ebû Hayyân (ö. 745/1344)⁷⁸ ve diğer bazı nahivcilerdir.⁷⁹ Kanaatimizce bu görüş şu sebeplerden ötürü daha mantıklı gelmektedir:

Basralıların imamı kabul edilen Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771) gibi bazı büyük kırâat âlimleri irâb harekesinin hazfi şeklinde kırâatlerde bulunmuşlardır. Ebû 'Amr da nahiv ilminde önder ve Arap lehçelerini iyi bilen bir âlim olduğundan bu kullanımın câiz olduğu kendisinin gözünden kaçmamıştır.⁸⁰

Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830) ve Ferrâ gibi büyük dil âlimleri bu kullanımın varlığını ispat etmişlerdir.⁸¹

İrâb hareketleri vakıf, idğâm ve fiilin illetli olması durumunda hafzedilmektedir. Şayet harekeyi hafzetmek câiz olmasaydı bu yerlerde de câiz olmaması gerekirdi.

Bazı Arapların **أَنَا أَكْرِمُكُمْ** "ben, size ikram ediyorum" örneğinde olduğu gibi fiile **هُمْ** ve **كُ** zamirlerinin bitişmesi durumunda fiilin son harfi olan lâmu'l-fiil harekesini hafzettikleri gramerciler tarafından dile getirilmiştir.⁸²

Ayrıca şu âyetlerdeki bazı kırâat okuyuşlarında da irâb harekesinin hazif edildiği görülmektedir:

Ebû 'Amr b. el-'Alâ, hemzeyi sâkin kılarak **بَارِنُكُمْ** "yaratıcınız"⁸³ şeklinde,⁸⁴ "râ" harfinin cezmiyle **يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ** "onlara iyiliği emreder"⁸⁵ şeklinde okumuştur.⁸⁶ Ayrıca

⁷⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/371.

⁷⁵ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/109.

⁷⁶ Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Huseyn el-'Ukberî, *İ'râbu'l-kırâati's-şevâz*, thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1996), 2/94. 96.

⁷⁷ Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî (Mısır: Dâru Hecer, 1990), 1/57-58.

⁷⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: 'Alemlu'l-Kutub, 1993), 1/365, 2/524, 5/421.

⁷⁹ Melîfî, "Ḥamlu'l-Kur'ân 'alâ ḍarûreti's-şi'r", 147-152.

⁸⁰ Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2/524.

⁸¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/109; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/58.

⁸² Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 1/222-223; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 2/340.

⁸³ Bakara, 2/54.

⁸⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 42.

⁸⁵ A'râf, 7/157.

⁸⁶ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 2/340; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/52, 4/97.

يَعِدُّهُمْ “Şeytan onlara ancak bazı vaadlerde bulunuyor”⁸⁷ âyetinde يَعِدُّهُمْ şeklindeki kelime “dâl” harfi meczûm kılınmıştır⁸⁸ ve يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا “(Kur’ân) onlar için bir ibret ortaya koyar”⁸⁹ âyetinde يُحَدِّثُ kelimesi cezimli olarak da okunmuştur.⁹⁰

Hazif olgusunun görüldüğü başka bir kullanım ise izâfe olmaksızın tenvînin hazfedilmesidir. Bu kullanıma örnek olarak وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ “İşte bu Kur’ân, kendinden önceki kitapları doğrulayan indirmiş olduğumuz bereket kaynağı bir kitaptır”⁹¹ âyeti verilebilir. Mekkî, bu âyette iltikâ-i sâkineynden ötürü tenvînin hazfedilmesiyle مُصَدِّقُ kelimesinin كِتَابٌ sözcüğünün sıfatı olduğunu ve الذِّي kelimesinin مُصَدِّقُ kelimesinin mef’ûlü konumunda olduğunu zikretmiştir.⁹² İbn ‘Atiyye (ö. 541/1147) ise مُصَدِّقُ kelimesinden tenvînin hazfedilmesi durumunda الذِّي kelimesinin meful olmasının uygun olmadığını ve bunun şâz kullanımlardan sayıldığını dile getirmiştir.⁹³

İzâfet tamlaması olmaksızın tenvînin hazfedilmesi konusunda nahivciler ihtilâf etmişlerdir. Başta Sîbeveyh olmak üzere Muberrred, İbnü’s-Serrâc (ö. 316/929), Kayrevânî (ö. 456/1064), İbn ‘Uşfûr ve Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) bu durumun sadece şiir zarûretine binâen câiz olduğunu birtakım delillerle savunmuşlardır.⁹⁴

Sîrâfî ise iltikâ-i sâkineynden ötürü tenvînin hazfedilmesinin şiire has zarûret kullanımı olmadığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “İltikâ-i sâkineynden ötürü tenvînin hazfedilmesi şiir zarûretine girmemektedir. Şiir zarûretini zikreden bazı kişilerin, tenvînin hazfedilmesini, zarûretin içine koyduklarını gördüm. Fakat bu, bana göre böyle değildir.”⁹⁵ İbn ‘Uşfûr da kendisine göre doğru olanın normal kelâmda câiz görülmesi olduğunu zikretmiştir.⁹⁶

⁸⁷ Nisâ, 4/120.

⁸⁸ Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 3/370.

⁸⁹ Tâ-Hâ, 20/113.

⁹⁰ İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*, 2/59.

⁹¹ En’âm, 6/92.

⁹² Mekkî İbn Ebî Tâlib, *Muşkilu’l-râbi’l-Kur’ân*, thk. Hâtem Sâlih Dâmin (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1988), 260-261.

⁹³ İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarreru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 2/321.

⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/164-169; Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktedab* (Kahire: Vizâratu’l-Evkâf, 1994), 2/315; İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/455; Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’ş-şâ’ir*, 209; İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’ş-şi’r*, 105-106.

⁹⁵ Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/214-215.

⁹⁶ Ali b. Mu’min İbn ‘Uşfûr, *Şerḥu Cumeli’z-Zeccâcî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 3/192.

Sîrâfî ve İbn ‘Uşûr’un görüşünü destekleyen bazı kırâat vecihleri bulunmaktadır. Örneğin *وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ* “*Yahudiler de ‘Uzeyr, Allah’ın oğludur, dediler*”⁹⁷ âyetinde *عُزَيْرٌ* kelimesi normalde tenvînli olmalıyken tek ötreli şeklindeki kırâat hakkında Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ,⁹⁸ Ferrâ,⁹⁹ Zeccâc,¹⁰⁰ İbn Cinnî¹⁰¹ ve İbn Ya‘îş (ö. 643/1245)¹⁰² *عُزَيْرٌ* kelimesinin mübtedâ, *أَبْنُ* kelimesinin de haber olduğu hususunda hemfikirdirler. Onlara göre tenvîn iltikâ-i sâkineynden ötürü hafzedilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki *وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ* “*Gece de gündüzün önüne geçecek değil*”¹⁰³ şeklindeki âyette *سَابِقُ* kelimesinden tenvînin hafzedilip, *النَّهَارِ* kelimesinin mansûb olması¹⁰⁴ ve *أَحَدٌ اللَّهُ* “*De ki o Allah birdir, Allah samedtir*”¹⁰⁵ âyetlerindeki *أَحَدٌ* kelimesinden tenvînin hafzedilmesi şeklindeki kırâatler¹⁰⁶ bu kullanımın normal kelâm da câiz olduğuna işaret etmektedir.

Bu görüşler ışığında izâfet dışında tenvînin hafzedilmesinin şiirde çok, nesirde ise az vuku bulduğu görülmektedir. Nesirdeki bu kullanım çirkin veya zayıf olarak anlaşılmalıdır. Çünkü birçok kırâat vechinde tenvînin hafzedildiği bir gerçektir. Bazen med harflerinin de hafzedilmesi bu kullanımı güçlendirmektedir.¹⁰⁷

2.2. Ziyâde Olgusunun Geçtiği Bazı Âyetler

Ziyâde ile ilgili kullanımlara harekenin işbâ’ edilmesi/harekeyi uzatma örnek olarak verilebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bu tür kullanımlara baktığımızda el-Kisâî (ö. 189/805) *لَا تَخَافُ وَلَا تَخْشَى* “*yakalanmaktan korkmazsın, endişe etmezsin*”¹⁰⁸ âyetindeki *لَا تَخَافُ* ifadesini nehiy üslubu olarak *لَا تَخَفُ* “*korkma*” şeklinde okumuştur. Bu kırâatteki müşkil durum onun, âyette *لَا تَخَفُ* şeklinde okumasına rağmen *لَا تَخْشَى* fiilini mezcûm yapmadan

⁹⁷ Tevbe 9/30.

⁹⁸ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 1/215.

⁹⁹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/431.

¹⁰⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/442.

¹⁰¹ Ebu’l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), 2/187-188.

¹⁰² Ebu’l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya‘îş b. Ali İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal li’z-Zemaşşerî*, thk. Emîl Bedî Yakûb (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 5/159-161.

¹⁰³ Yâsin 36/80.

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/81; es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, 1/214; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 5/160-161.

¹⁰⁵ İhlâs 212/1-2.

¹⁰⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/432.

¹⁰⁷ Fârisî, *el-Hucce li’l-kurrâi’s-seb’e*, 4/183-184.

¹⁰⁸ Tâ-Hâ, 20/77

okumasıdır. Zira aradaki atıf harfi nedeniyle fiilin cezimli bir şekilde لَا تَخَشَّ الشكلinde okunması gerekmektedir.¹⁰⁹ Bazıları, bu okuyuşa doğru vecih bulmaya çalışmışlar. Şöyle ki onlara göre bu kırâatte لَا تَخَشَّى ifadesi meczûmdur ve fiilin sonundaki elif harfi lâmu'l-fiil değildir. Elif harfi fethanın işbâ' edilmesiyle ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Nahivcilerin çoğu işbâ' durumunun sadece şiirde görüldüğü ve bunun normal kelimelerde câiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Hatta el-Enbârî (ö. 577/1181) bu konuda nahivciler arasında görüş birliği olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹¹

İbn Cinnî ise *el-Muhteseb* isimli eserinin bir yerinde böyle bir kullanımın şiir ve nesirde görüldüğünü söylerken¹¹² başka bir yerde ise bunun şiir zarûretine has bir durum olduğunu ve nesirde çok az görüldüğünü zikretmiştir.¹¹³ Bu görüşe binaen bazı araştırmacılar İbn Cinnî'nin şiir dışında secisiz düzyazıda bu kullanımı câiz gördüğü sonucuna varmışlardır. İbn Mâlik ise bu kullanımın bilinen bir lehçe olduğunu söylemiştir.¹¹⁴

Nesirde görülen işbâ kullanımına şu örnekleri vermemiz mümkündür: أَكَلْتُ لَحْمًا شَاةٍ “bir koyunun etini yedim”, “onun olduğu ve olmadığı cihetle onu al”¹¹⁵, “Zeyd ayakta iken Amr geldi.”¹¹⁶ Bu örneklere bakıldığında birinci cümlede لَحْمًا kelimesinde fethalı mîm harfi, ikinci cümlede لَيْسًا kelimesindeki fethalı sîn harfi ve üçüncü cümlede بَيْنًا sözcüğündeki fethalı nûn harfi işbâ' edilmiştir.

İşba ihtiva eden bazı âyetler incelendiğinde Hasan-ı Basrî'nin kırâatinde سَأُورِيكُمْ دَارَ الْقَاسِيَيْنِ “Size fasıkların yurdunu göstereceğim”¹¹⁷ âyetinde سَأُورِيكُمْ ifadesinde hemzeden sonra sâkin vâv ile işbâ' edilmiştir. İbn Cinnî, bu kırâatın merdûd olması gerektiğini söylemekle beraber bu okuyuşunun bir vechinin olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “o, سَأُرِيكُمْ şeklinde kastetmiştir. Hemzenin zammesini işbâ' etmiş ve ondan vâv harfini oluşturmuştur. O, Ebû Sa'îd'dir (Hasan-ı Basrî'dir). Onun hakkında rivayet edilen şey,

¹⁰⁹ Ali b. Suleymân el-Haydere el-Yemenî, *Keşfu'l-muşkil fi'n-naḥv*, thk. Hâdî 'Atiyye Matar (Bağdâd: Matba' tu'l-İrşâd, 1984), 2/103.

¹¹⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/162.

¹¹¹ Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyh*, 1/199-200; İbn 'Uşfûr, *Ḍarâi' ru'ş-şi'r*, 32.

¹¹² İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/258.

¹¹³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/340.

¹¹⁴ Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-mekâşid*, thk. Muhammed Kamil Berekât (Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968), 236.

¹¹⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 3/123.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/258.

¹¹⁷ Enbiyâ, 21/37.

kendisinin Arapça ilminde ve irâbda güçlü ve fesahatli olduğudur.”¹¹⁸ Aynı şekilde وَأَعَدَّتْ وَآيَاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ kelimesini “onlar için yaslanacakları yer hazırladı”¹¹⁹ âyetinde Hasan-ı Basrî مُتَّكَا kelimesini “elif” harfini ekleyerek مُتَّكَاء şeklinde okumuştur.¹²⁰ Fâtiha Suresi’ndeki نَعْبُدُ kelimesindeki “dâl” harfinin zammesi işbâ’ edilmiştir.¹²² Ahzab Suresi’nde geçen الظُّنُونَا “zanları”,¹²³ الرَّسُولَا “Resûle”¹²⁴ ve السَّبِيلَا “yoldan”¹²⁵ kelimelerinde de itlâk harfinin eklenmesi ile elif harfinin vasıl ve vakıf halinde okunması şeklinde işbâ’ yapılmıştır.¹²⁶ Dolayısıyla bazı Arapça ifade ve kırâatlerde böyle bir kullanımın bulunması zarûret olmadığını göstermektedir.

Ziyâde ile ilgili karşımıza çıkan başka bir kullanım ise mecrûr istifhâm edatı olan مَا kelimesinden elif harfinin düşmemesidir. Nahivciler قَالَ فِيمَا أُغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni saptırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.”¹²⁷ âyetinde geçen مَا kelimesinin durumu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunu istifhâm kılmışlardır. Buna göre sanki âyette بِأَيِّ شَيْءٍ أُغْوَيْتَنِي؟ “neyle beni saptırdın?” anlamı kastedilmiştir. Ardından لَأَقْعُدَنَّ ifadesiyle yeni bir cümleye başlanılmıştır.¹²⁸ Ebû Hayyân ve bazı nahivciler ise mecrûr istifhâm edatı olan مَا kelimesinden elif harfinin hazfedilmesinin vacip ve elifin sâbit kalmasının zarûret olduğunu ve Kur’ân-ı Kerîm’in buna hamledilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁹

Bu âyetin bir benzeri بِمَا عَفَرَ لِي رَبِّي “Rabbimin beni bağışladığını (kavmim keşke bilseydi)”¹³⁰ şeklindeki âyettir. Nitekim Ferrâ,¹³¹ Zeccâc¹³² ve ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)¹³³ bu

¹¹⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/258-259.

¹¹⁹ Yûsuf, 12/31.

¹²⁰ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/339.

¹²¹ Fâtiha, 1/5.

¹²² Ebu'l-Hayr Şemsuddin el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dibâ' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/49.

¹²³ Ahzâb, 33/10.

¹²⁴ Ahzâb, 33/66.

¹²⁵ Ahzâb, 33/67.

¹²⁶ Melîfî, “Hamlu'l-Kur'ân 'alâ çarûreti's-şî'r”, 194.

¹²⁷ A' râf, 7/16.

¹²⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Tefsîru'l-keşşâf an haikâiki gavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-eşkâvîl fi vucûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 2/88-89.

¹²⁹ el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/275.

¹³⁰ Yâsin, 36/27.

¹³¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/374-375.

âyetteki مَا kelimesinin istifhâm edâtı olmasını câiz görmüşlerdir. Bu durumunda âyetin manası بِأَيِّ شَيْءٍ غَفَرَ لِي رَبِّي “Rabbimin beni neyle bağışladığını” şeklinde olur. Buna karşın Mekki¹³⁴ ve Ebû Hayyân¹³⁵ istifhâm için gelen مَا kelimesinden elif harfinin yerinde kalmasının şiire has bir kullanım olduğunu söylemişlerdir. Bu, cumhurun görüşünü yansıtmış olup Basralı dil bilimcilerine nispet edilmiştir.¹³⁶ İstifhâm için gelen mecrûr مَا kelimesinden elif harfinin hafzedilmesinin illeti hususunda ihtilaf mevcut olup bazılarına göre bu kelimeyi haberiyye/mevsûle ve mastariyye olan مَا harfinden ayırmak¹³⁷ olduğunu söylerken; bazıları tahfîf olgusundan ötürü olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁸ Bazı nahivciler ise mecrûr konumunda olan istifhâm edâtı olan مَا kelimesinden elif harfinin sâbit kalmasının normal kelimelerde câiz görmüşlerdir. Nitekim Kisâî,¹³⁹ et-Taberî (ö. 310/923),¹⁴⁰ İbn Cinnî¹⁴¹ ve İbnu’s-Şecerî’den (ö. 542/1148)¹⁴² bunun bir lehçe kullanımı olduğu nakledilmiştir. Bu görüşü destekleyen bazı kırâat vecihleri ve hadîs-i şerîfler de bulunmaktadır. Örneğin İkrime (ö. 105/723) ve İsâ b. Ömer’in (ö. 149/766) عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ “Birbirlerine neyi soruyorlar?”¹⁴³ âyetini لَيَأْتِينَ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يُبَالِي الْمَرْءُ عَمَّا يَتَسَاءَلُونَ şeklinde okumaları, Hz. Peygamber’in (sav) مَا إِذَا جَاءَ النَّاسَ زَمَانٌ، لَا يُبَالِي الْمَرْءُ عَمَّا يَتَسَاءَلُونَ “insanların üzerine öyle bir zaman gelir ki helalden mi, haramdan mı ne ile aldığı parayı umursamaz.”¹⁴⁴ hadîsinde مَا ifadesinden elif harfinin sâbit kalması, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) rivâyet ettiği بَعَثَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى قَوْمٍ بِالْيَمَنِ، فَجِئْتُ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ، فَقَالَ: مَا أَهْلَتْ؟ قُلْتُ: أَهْلَتْ كَاهِلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “Hz. Peygamber (sav) beni Yemen’deki bir topluluğa (kadı ve öğretmen olarak) gönderdi, O, Batha’da bulunurken (onun yanına) geldim, dedi ki: “ne niyetine ihlâl getirdin/ihrâm

¹³² Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 4/283.

¹³³ Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf*, 4/14.

¹³⁴ İbn Ebî Tâlib, *Muşkilu’l-râbi’l-Kur’ân*, 2/601.

¹³⁵ Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 7/316.

¹³⁶ Nehhâs, *İrâbu’l-Kur’ân*, 818; Abdulkadir el-Bağdâdî, *Ḥizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-Arab*, thk. Abdusselâm Hârûn (Mısır: Mektebetu’l-Hâncî, 1997), 6/100.

¹³⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/292.

¹³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/164; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/427-428.

¹³⁹ Ebû Abdillâh İbn Hâleveyh, *İrâbu’l-Kırâati’s-seb’ ve ‘ileluhâ*, thk. Abdurrahmân el-Useymin (Kâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1993), 2/2/430.

¹⁴⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh et-Turkî (Riyad: Dâru ‘Alemlî’l-Kutub, 2003), 18/156.

¹⁴¹ İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*, 2/348.

¹⁴² Hibetullah Ali b. Muhammed İbnu’s-Şecerî, *Emâlî İbni’s-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1992), 2/546-547.

¹⁴³ Nebe’, 78/1.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Saḥîhu’l-Buḥârî* (Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Buyû’ ", 34 (No: 2083).

giydin?”, ben de “Hz. Peygamber’in (sav) ihlâli gibi ihlâl getirdim...”¹⁴⁵ şeklindeki hâdîs-i şerîfin **بِمَا أَهْلَلْتِ؟** ifadesinde de “elif” harfi hafzedilmemiştir. Dolayısıyla istifhâm için gelen **مَا** kelimesinden elif harfinin hafzedilmemesinin Arapların konuştuğu bir lehçe olduğu görülmektedir ve bundan ötürü bu kullanımın zarûret olmaması gerekmektedir.

2.3. Mananın Kalb Edilmesi

Bazı nahivciler, fâ’ili, mef’ûl veya mef’ûlu, fâ’il yapmak gibi kullanımların geçtiği bazı âyet ve kırâatleri mananın kalb edilmesine/dönüştürülmesine hamletmişlerdir. Bu kullanıma şu âyetler örnek olarak verilebilir: **إِنَّ مَقَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ** “muhakkak anahtarları güçlü kuvvetli bir toplulukla ağırlaşıyordu.”¹⁴⁶ şeklindeki âyet **لتنوء العصبه** “topluluk, onun anahtarlarıyla ağırlaşıyordu” anlamındadır. Yani ağır gelen şey, topluluk değil anahtarlardır. Bu itibarla manada bir dönüşüm söz konusudur. Bu yönelim birçok yorumcuya nispet edilmiştir.¹⁴⁷ Başka bir örnek de **وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ** “Bana ihtiyarlık gelmişken...”¹⁴⁸ şeklindeki ifadedir. Bu cümle **وقد بلغت الكبر** “ben, ihtiyarlığa ulaştım” demek niyetiyle inşa edilmiştir.¹⁴⁹ Mana cihetiyle kalb olgusunun zarûret olgusuyla ilgili olmasından ötürü âyetlerin bu olguya hamledilmesi bazı âlimler tarafından zayıf görülmüştür.¹⁵⁰ Kalb olgusunun şiire has bir durum olduğunu savunanlara baktığımızda İbn Kuteybe,¹⁵¹ İbnu’s-Serrâc,¹⁵² Zeccâcî,¹⁵³ Sîrâfî,¹⁵⁴ Kayrevânî,¹⁵⁵ İbn ‘Uşfûr¹⁵⁶ ve Ebû Hayyân¹⁵⁷ bu görüşte olduğunu görürüz.

¹⁴⁵ Buhârî, *Saḥîḥu’l-Buḥârî*, “Hacc”, 25 (No: 1559).

¹⁴⁶ Kasas, 28/76.

¹⁴⁷ Ma’mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, thk. Fuat Sezgin (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1981), 1/64; Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/310; Ebu’l-Hasan Sa’îd b. Mes’ade Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâ’e (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1990), 471.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/40.

¹⁴⁹ Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 1/92.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te’vilu muşkili’l-Kur’ân*, 206, 129; el-Müccâşî, *en-Nuket fi’l-Kur’ân’l-Kerîm*, 348; Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 5,216, 7/127.

¹⁵¹ İbn Kuteybe, *Te’vilu muşkili’l-Kur’ân*, 206.

¹⁵² İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 3/463-464.

¹⁵³ Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk Zeccâcî, *el-Cumel fi’n-naḥv*, thk. Ali Tefvîk el-Hamd (Beyrut-Ürdün: Muessesetu’r-Risâle-Daru’l-Emel, 1984), 203.

¹⁵⁴ Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyh*, 1/239.

¹⁵⁵ Kayrevânî, *Mâ yecûzu li’s-şâ’ir*, 298-299.

¹⁵⁶ İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâi’ru’s-şî’r*, 207.

¹⁵⁷ Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 1/178, 257, 2/147.

Ferrâ,¹⁵⁸ Ebû 'Ubeyde (ö. 209/824),¹⁵⁹ Ahfeş,¹⁶⁰ Saleb (ö. 291/904),¹⁶¹ İbn Fâris (ö. 395/1004)¹⁶² ve İbn Mâlik¹⁶³ gibi nahivciler ise bu kullanımın şiire has olmadığını, normal kelimelerde de câiz olduğunu ifade etmişlerdir. İbnu'ş-Şecerî, Arapların kalb olgusunu çok geniş çerçevede kullanmalarından ötürü şiir dışında da istimal ettiklerini zikretmiştir.¹⁶⁴ Normal kelimelerde görülen bu tür kullanımlara baktığımızda *خَرَقَ الثَّوْبَ الْمَسْمَارَ* "elbise çiviye deldi" şeklinde ifade edilen sözün aslı *خَرَقَ الْمِسْمَارُ الثَّوْبَ* "çivi, elbiseyi deldi" şeklinde, *هَذَا الْقَمِيصُ لَا يَقْطَعُنِي* "bu gömlek beni kesmiyor" cümlesi *هَذَا الْقَمِيصُ لَا أَقْطَعُهُ* "bu gömleği ben kesmiyorum" şeklinde, *عَرَضْتُ النَّاقَةَ عَلَى الْحَوْضِ* "deveyi gölete arz ettim" ifadesinin aslı *عَرَضْتُ الْحَوْضَ عَلَى النَّاقَةِ* "havuzu deveye, arz ettim" şeklinde, *أَدْخَلْتُ الْقَلَنْسُونَ فِي رَأْسِي* "takkeyi, başımın içine koydum" cümlesinin aslı *أَدْخَلْتُ رَأْسِي فِي الْقَلَنْسُونَ* "başımı, takkenin içine koydum" şeklinde, *أَدْخَلْتُ الْخَاتَمَ فِي إصْبَعِي* "yüzüğü parmağımın içine koydum" ifadesi *أَدْخَلْتُ إصْبَعِي فِي الْخَاتَمِ* "parmağımı yüzüğün içine koydum" şeklinde iken kelimelerin yerleri değiştirilerek kalb yapılmıştır.¹⁶⁵

Sonuç olarak tüm bu bilgilere binaen bu kullanımların normal kelimelerde de var olduğu görülmektedir. Ayrıca normal kelimelerde bu kullanımların az rivayet edilmesi bunun kiyâsî değil semâî olduğunu göstermektedir

2.4. Mecâzî Müennese Dönen Zamiri Barındıran Fiilin Müzekker Kullanılması

Kur'ân-ı Kerîm'in *إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ* "Muhakkak ki, iyilik yapanlara Allah'ın rahmeti pek yakındır."¹⁶⁶ âyetinde nahivciler *رَحْمَتَ* kelimesine dönen zamiri barındıran *قَرِيبٌ* kelimesinin müzekker olması hususunda farklı görüşler ifade etmişlerdir.

¹⁵⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/99, 2/12.

¹⁵⁹ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/13, 63, 2/38, 110.

¹⁶⁰ Ahfeş el-Avsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/140-141.

¹⁶¹ İbnu'ş-Şecerî, *Emâlî İbni'ş-Şecerî*, 2/136.

¹⁶² Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *eş-Şâhibî fi fihri'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâlihâ ve suneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997), 154.

¹⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/132-133.

¹⁶⁴ İbnu'ş-Şecerî, *Emâlî İbni'ş-Şecerî*, 2/135.

¹⁶⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/63, 92.; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 1/239-240; İbn 'Ufûr, *Darâi'ru'ş-Şi'r*, 271; Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârib*, thk. Mâzin el-Mubârek vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1979), 2/917. Konu ile alakalı kimi kural dışı gibi görünen ifadeleri mana etkenine bağlayan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Rifat Akbaş, "Arap Dilinde Mananın Sentaktik Etkisi Üzerine", *Turkish Studies - Comparative Religious Studies*, 14/3, 2019), 425,426.

¹⁶⁶ A'râf, 7/56.

Zira mübteda ve haber arasında cinsiyet uyumu vacib olduğu gibi hurûf-u nâsiha'nın ismiyle haberi arasında da bu uyum vaciptir. Ortaya konulan görüşlerden biri de رَحْمَتَ kelimesinin mecâzî olması münasebetiyle haberin müzekker ve müennes kılınmasının câiz olduğu şeklindedir.¹⁶⁷ Ebû Hayyân bu görüşü hoş karşılamamıştır. Zira o, fiilin, failden önce gelmesi durumunda طَلَعَ الشَّمْسُ örneğinde olduğu gibi müzekker gelmesinin câiz olduğunu fakat müennes olan kelimenin fiilden önce gelmesi durumunda ise mecâzî müennese dönen zamirin müzekker kılınmasının câiz olmadığını ifade etmiştir. Âyetteki رَحْمَتَ kelimesi mastar olduğundan tezkîr ve te'nis bakımından eşit görülmektedir. Bundan ötürü قَرِيبٌ kelimesi müzekker olarak geldiğini söylemiştir.¹⁶⁸ İbn Hişâm (ö. 761/1360) da Ebû Hayyân'la aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁶⁹ Bu görüş, cumhurun görüşünü de temsil etmektedir.¹⁷⁰ Bunun illeti zamirin, merciine/döndüğü yere uyumlu olmasıdır. Şayet uyumlu olmazsa başka bir kelimeye döneceği zannedilir. Dolayısıyla yanlış bir anlaşılmanın önüne geçmek için zamir ile merciin birbiriyle uyum içinde olması gerekir.¹⁷¹

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ise Arapların bazen müennes ismin delaletiyle fiilde te'nîs alametine ihtiyaç duymadıklarını fakat bu durumda araya bir fâsılanın konulmasının daha güzel olduğunu zikretmiştir. Ona göre جاء المرأة "Kadın geldi" şeklindeki bir kullanım câiz olmakla beraber araya fâsıla konup جاء اليوم المرأة şeklinde söylenmesi daha güzeldir. Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerinde de böylesi kullanımlar mevcuttur. Örneğin قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا " (Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır"¹⁷² âyetinde "kâne" fiilinin simi konumundaki آيَةٌ kelimesi, müennes olmasına rağmen fiil olan كَانَ kelimesi müzekker olarak gelmiştir. Çünkü isimde bulunan te'nîs alameti, fiilin bu alameti almasına ihtiyaç bırakmamıştır.¹⁷³ Dolayısıyla Halîl b. Ahmed, fiilin te'nîs alametinden arındırılmasında araya fâsılanın girmesini tercih etmekle birlikte fâsıla olmaması durumunda böyle bir kullanımı yanlış görmemiştir. Ferrâ ise Arapların bazen الشمس "güneş" ve الأرض "yeryüzü" gibi te'nîs alameti almayan sözcükleri, müzekker olarak

¹⁶⁷ Ahfeş el-Avsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/327.

¹⁶⁸ Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/314.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/666.

¹⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/45; İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/413; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 3/361; İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*, 2/112; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/860.

¹⁷¹ İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 3/361.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/13.

¹⁷³ Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-naḥv*, 275-276.

kullandıklarını söyleyerek bunun normal kelâmda da kullanıldığını dile getirmiştir.¹⁷⁴ İbn Keysân (ö. 320/932) mecâzî müennes olan kelimeye dönen zamiri taşıyan fiilin müzekker ve müennes olmasını câiz görmüştür. Ona göre nasıl ki mecâzî müennes olan zahir isme isnâd edilen fiilin müzekker ve müennes olması câizse zamirine isnâd edildiğinde de câiz olması gerekir. Zira zamir ile zâhir isim arasında bu açıdan bir fark yoktur.¹⁷⁵

Yukarıdaki bilgiler ışığında müennes bir kelimeye isnâd edilen fiilden te'nis alametinin hazfedilmesinin bazı Arapların lehçesi olduğu görülmektedir. Araya bir fâsılanın girmesi durumunda ise normal kelâmda da câiz bir kullanımdır. Müennes kelimeye dönen zamiri taşıyan fiilden te'nîs alametinin hazfedilmesi ise sadece şiiirde görülen bir kullanımdır. Yukarıda zikredilen âyette قَرِيبٌ kelimesinin müzekker gelmesinin illeti ise bu kelimenin barındırdığı zamirin döndüğü رَحْمَتٍ kelimesinin mecâzî müennes veya mastar olmasıdır.

Sonuç

Dilsel zarûret olgusu şâz ve zayıf gibi güzel görülmeyen dilsel düzeylerle ilişkilidir. Nahivciler Kur'ân'da zaruret olmadığı noktasında hemfikir olmakla beraber bazı kullanımları zarûret kabul edilen olgulara hamletmişlerdir. Bu da çoğunlukla gramercilerin birçok zarûret konusunda birbirleriyle ihtilaf etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira bir nahivcinin normal kelimada câiz gördüğü bazı kullanımlar, başka bir nahivci tarafından zarûret olarak telakki edilmiştir. Bu da bu kullanımların Arapçada bir dayanağının olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen zarûrete benzer kullanımların çoğunun hazif olgusuyla ilişkili olduğu, bazılarının da güvenilir dilciler tarafından bir dil/lehçe kullanımı olduğu ifade edildiği görülmüştür.

Kimi nahivcilerin bazı kullanımları zarûret olarak kabul etmeleri bu kullanımların nesirde hiç vuku bulmadığı anlamına gelmemektedir. Zira kullanımların az da olsa normal kelimada bulunduğu görülmüştür. Buna binaen Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kullanımların Arap diline uygun olan nadir kullanımlar olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kırâat vecihleri rivayete dayalı olduğundan nahivcilerin, kırâatleri alıp dile kıyas etme çabaları veya tespit ettikleri dil kurallarına uydurmaya

¹⁷⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/127.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/860.

çalışmaları yerinde değildir. Başka bir ifadeyle Kur'ân âyetlerindeki bazı kullanımların Arap diline uyup uymadığını araştırmak yerine bu âyetlerin delil kabul edilerek dil kurallarını buna göre oluşturmak daha yerinde olan bir tutumdur.

Kaynakça / References

- Abdullatîf, Muhammed Hamâse. *Luğatu's-şî'r: Dirâse fi'd-darûreti's-şî'riyye*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1996.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasan Sa'îd b. Mes'ade. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmûd Karâ'e. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990.
- Âlûsî, Mahmûd Şukrî. *ed-Darâ'ir ve mâ yesûğu li's-şâ'ir dûne'n-nâsir*. Bağdâd: el-Mektebetu'l-'Arabîyye, 1922.
- A'shâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânu'l-A'shâ el-Kebîr*. thk. Muhammed Huseyn. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.
- Akbaş, Rıfat, "Arap Dilinde Mananın Sentaktik Etkisi Üzerine", *Turkish Studies - Comparative Religious Studies*, 14/3, 2019), 415,439.
- Bağdâdî, Abdulkadir el-. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Hârûn. 13 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 4. Basım, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimeşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddin. *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dibâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Cum'a, Hâlid Abdulkerîm. *Şevâhidu's-şî'r fi Kitabi Sibeveyh*. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-'Arûbe, 1980.
- Curcânî, Abdulkâhir b. Abdirrahmân. *Delâilu'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 5. Basım, 2004.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *İbrâzu'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî*. thk. İbrâhîm 'Aṭveh 'Avad. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1981.
- Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât. *el-İnşâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn: el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Baḥru'l-muḥîṭ*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. Beyrut: 'Alemlu'l-Kutub, 1993.
- Endelüsî, İbn Atiyye. *el-Muḥarreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Endelüsî, İbn Muâz el-Cuhenî. *Kitâbu'l-Bed' fi me'rifeti mâ rusime fi Muşafi Osmân*. thk. Ğânim el-Kudûri el-Hamd. Ürdün: Dâru Ummâm, 2000.
- Ensârî, Ahmed Mekkî. "Difâ' 'an Kitâbillâh/el-Kur'ân ve'd-darûretu's-şî'riyye". *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Kurâ- Su'ûdi Arabistân*, 16.
- Ensârî, Ebû Zeyd. *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luğa*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1981.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Me'âni'l-kırâât*. thk. Mustafâ Dervîş. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezu'l-Buhûs, 1993.

- Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'e*. thk. Bedruddin Kahveci vd. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *el-Cumel fi'n-naḥv*. thk. Fahrüddîn el-Kabâve. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Fernâvenî, Hânî. *fi Uşûli i'râbi'l-Kur'ân*. İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2006.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1983.
- Fulful, Muhammed Abduh. *el-Luġatu's-şî'riyye 'inde'n-nuḥât*. Ummân: Dâru Cerîr, 2007.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme". Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi II/6 (2002), 77-94.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme (II)". Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi II/7 (2002), 121-140.
- Hakçioğlu, Muhammed Meşhud. *Arap Gramerinde Zarûret Olgusu*. thk. Rifat Akbaş. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Harabî, Huseyn b. Ali. *Ḳavâ'idu't-tercîḥ 'inde'l-mufessirîn*. thk. Mennâ b. Halîl el-Kattân. Riyâd: Dâru'l-Kâsım, 1996.
- Hassûn, Halîl Bunyân. *en-Naḥviyyûn ve'l-Kur'ân*. Ürdün: Mektebetu'r-Risâle, 2002.
- Hemedânî, Ebû Abdillâh ibn Hâleveyh. *el-Hucce fi'l-Ḳirâati's-seb'*. thk. Abdu'l-'Âl Sâlim Mukrim. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1979.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Ḥaṣâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*. thk. Semîh Ebû Muġlî. Ummân: Dâru Mecdelâvî li'n-Neşr, 1988.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muḥteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-ḳirâât ve'l-îdâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsif, vd. 2 Cilt. Kahire: Dâru Sezġîn, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Munşif fi şerḫi taşrîfi'l-Mazinî*. thk. İbrahim Mustafa, Emin Abdullah. Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Ebî Tâlib, Mekki. *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtem Sâlih Dâmin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1988.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luġati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve suneni'l-'Arab fi kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1997.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh. *İ'râbu'l-Ḳirâati's-seb' ve 'ileluhâ*. thk. Abdurrahmân el-Useymin. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1993.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf. *Muġni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*. thk. Mâzin el-Mubârek vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 5. Basım, 1979.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Te'vîlu muşkilî'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1973.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Deynûrî. *eş-Şi'r ve's-su'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân Seyyid, Mahtûn Muhammed Bedvî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-meķâşid*. thk. Muhammed Kamil Berekât. Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1968.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Ali Hasan. *el-'Umde fi meķâşini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- İbn 'Ufûr, Ali b. Mu'min. *Ďarâi'ru's-şî'r*. thk. Seyyid İbrahim Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 2. Basım, 1982.
- İbn 'Ufûr, Ali b. Mu'min. *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali. *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaķşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-naĥv*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- İbnu's-Şecerî, Hibetullah Ali b. Muhammed. *Emâlî İbni's-Şecerî*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992.
- Kayrevânî, Muhammed b. Ca'fer Kazzâz. *Mâ yecûzu li's-şâ'ir fi'd-Ďarûra*. thk. Ramazân Abdu'ttevvâb, el-Hâdî Selahuddin. Kuveyt: Dâru'l-'Urûbe, ts.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bulûĝi'n-nihâye*. 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmu'âtu buĥûsîl-Kitâb ve's-Sunneh, 2008.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vucûhi'l-ķirââti's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1984.
- Kılıçarslan, Mehmet. İlahi Kelamın Müstesna Grameri. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019.
- Kılıçarslan, Mehmet. "Kur'ân'ın Günümüz Arapça Gramerine Muhalefeti (∇ Harfi Örneĝi)". *The Journal of Academic Social Science Studies* 73 (2018), 231-253.
- Melîfî, Hâlid b. Suleymân. "Ďamlu'l-Kur'ân 'alâ Ďarûreti's-şî'r dirâse naĥviyye". *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Riyâd* 38 (1437 2015), 121-268.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-MuķteĎab*. 4 Cilt. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994.
- Mücâşî, Ebu'l-Hasen Alî b. Faddâl. *en-Nuket fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm (fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve İ'râbih)*. thk. Abdullâh Abdulkadîr Tavîl. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2007.
- Neccâr, Menâl. "el-Ďurûc 'ale'l-ķâ'ideti'l-luĝaviyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'd-Ďarûretu's-şî'riyye dirâse lisâniyye ictimâ'iyye biraĝmatiyye". *Mecelletu Kirâlâ*, 69-95.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Hâlid el-'Alî. Beyrut: Dâru'l-Me'rife, 2. Basım, 2008.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh. *Mâ yahtemilu's-şi'r mine'd-darûre*. thk. 'Îved b. Hamed el-Kûzî. Riyad: Metâbi'u'l-Ferezdak, 1989.
- Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Ahmed Hasan Mehdilî, Ali Ali Seyyid. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İktirâh fi Uşûli'n-naḥv*. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh et-Turkî. 25 Cilt. Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kutub, 2003.
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Huseyn. *İ'râbu'l-kırâati's-şevâz*. thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1996.
- Uzunoglu, M. Vecih. "'Kur'ân'da Gramer hataları' İddiası ve Bir Reddiye". *Nüşa* 18 (2005), 7-32.
- Yemenî, Ali b. Suleymân el-Haydere. *Keşfu'l-muşkil fi'n-naḥv*. thk. Hâdî 'Atiyye Matar. 2 Cilt. Bağdâd: Matba'tu'l-İrşâd, 1984.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-Cumel fi'n-naḥv*. thk. Ali Tevfîk el-Hamd. Beyrut-Ürdün: Muessesetu'r-Risâle-Daru'l-Emel, 1984.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf an ḥakâiki ğavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-eḳâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.